ISSN - 3139 - 9940 (ONLINE)
ପ୍ରଥମ ବର୍ଷ ।। ପ୍ରଥମ ଅର୍ଘ୍ୟ । ଏପ୍ରିଲ - ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୦୨୬
Volume No -01 । Issue No - 01 । April - September 2026
ଷାଣ୍ମାସିକ ଓଡ଼ିଆ ଲୋକସାହିତ୍ୟଧର୍ମୀ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପତ୍ରିକା

ବାୟାମନୁ ଚର୍ଚ୍ଚିଙ୍କ 'ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକନାଟ୍ୟ ପରମ୍ପରା': ଏକ ମସ୍ୟାବଲୋକନ

ଅମ୍ରିତା ଶତପଥୀ

ଗବେଷିକା, ଶିକ୍ଷା ଓ ଅନୁସନ୍ଧାନ, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ଓଡ଼ିଶା
DOI - https://doi.org/10.5281/zenodo.23350786

ସାରାଂଶ

ଲୋକବିଦ୍ୟାର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାରୂପ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ସମୟରେ ଅନେକ ଉପାଦେୟ ପୁସ୍ତକ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯାହା ମାଧ୍ୟମରେ ଗବେଷକଟିଏ ତା'ର ଗବେଷଣାର କେତୋଟି ପାହାଚ ଅତିକ୍ରମ କରେ, ଜିଜ୍ଞାସୁ ପାଠକକୁ ମିଳେ କିଛି ଜ୍ଞାନ। ସେଇଭଳି ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ 'ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକନାଟ୍ୟ ପରମ୍ପରା' କେଉଁ ଗୁଣରେ କମ୍ ନୁହେଁ । ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଭରପୂର; ପ୍ରକୃତିର ଏକ ସୁରମ୍ୟ ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର - ଗଞ୍ଜାମ । କଳା, ସାହିତ୍ୟ, ସଙ୍ଗୀତ, ନୃତ୍ୟ, ଗୀତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର ଅବଦାନ ଚିର ସ୍ମରଣୀୟ। ସେହି ସାଂସ୍କୃତିକ ପ୍ରାଣକେନ୍ଦ୍ର ତଥା ପବିତ୍ର ମାଟିରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ପୁସ୍ତକର ସ୍ରଷ୍ଟା- ଡକ୍ଟର ବାୟାମନୁ ଚର୍ଚ୍ଚି। ସେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ମାତୃଭୂମିର ଗୌରବମୟ ଐତିହ୍ୟ ପାଇଁ ଗର୍ବିତ। ସେହି ସଂସ୍କୃତି ଓ ଲୋକକଳାର ସଂରକ୍ଷଣାର୍ଥେ ତାଙ୍କର ଗବେଷଣା ଉତ୍ସର୍ଗୀକୃତ। ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକନାଟ୍ୟ ପରମ୍ପରାର ପୁସ୍ତକରେ, ଗଞ୍ଜାମର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଲୋକନାଟକ ସଂପର୍କିତ ଅଳ୍ପ ବହୁତ୍ ତଥ୍ୟ ମିଳିଥାଏ । ଗବେଷକ ତଥା ଲୋକସାହିତ୍ୟପ୍ରେମୀ ପାଠକ ନିମନ୍ତେ ପୁସ୍ତକଟି ଉପାଦେୟ । ଏହି ପୁସ୍ତକର ଚର୍ଚ୍ଚା ହିଁ ଉକ୍ତ ଆଲେଖ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ମୂଳଶବ୍ଦ - ଲୋକକଳା , ଗଞ୍ଜାମ ଲୋକ ପରମ୍ପରା , ଲକ୍ଷ୍ମୀପୁରାଣ ନାଟ , ରଣପା ନାଚ , ବାୟାମନୁ ଚର୍ଚ୍ଚି ।

"ଲୋକସଂସ୍କୃତି ଓ ଲୋକସାହିତ୍ୟର ଗବେଷଣା ଆଧୁନିକ ମାନବବିଦ୍ୟାର ଏକ ଅଭିନବତମ ଫଳଶ୍ରୁତି । ଏହାକୁ ସାଧାରଣ ଗ୍ରାମୀଣ ଲୋକଙ୍କ ଚଳଣି କହି ପଣ୍ଡିତ ବା ଶିଷ୍ଟଲୋକ ଗବେଷଣା ଆରମ୍ଭକରିଥିଲେ । ପ୍ରାୟ ୧୮୪୨ ମସିହା ବେଳକୁ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଚର୍ଚ୍ଚାର ଆରମ୍ଭ । ଲୋକ ଅର୍ଥ 'ଅସଭ୍ୟ' 'ନିରକ୍ଷର' 'ଅପଣ୍ଡିତ'। କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ସଂସ୍କୃତି, ପରମ୍ପରା, ଚଳଣି ଉପରେ ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିବା ଲୋକ ସଭ୍ୟ, ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷିତ, ପଣ୍ଡିତ। ସହରୀ ମଣିଷର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପଠାପଢା, ଗବେଷଣା, ମୁଦ୍ରିତ ଲେଖାର ପ୍ରକାଶନ ପ୍ରଭୃତି ଶିଷ୍ଟସ୍ତରର କାର୍ଯ୍ୟ, ଅଥଚ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଜନତାର ନିରକ୍ଷରତା ଓ ମୌଖିକତା ଲୋକସ୍ତରର । ସେ କାଳର ଶାସିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ଏହା ଥିଲା ଶାସକମାନଙ୍କର ଏକ ଚମତ୍କାର ମନଭେଦି ଅସ୍ତ୍ର । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗକୁ ଲୋକ ସଂସ୍କୃତି ଗବେଷଣା, ସାଂସ୍କୃତିକ ବିକାଶବାଦ ତତ୍ତ୍ୱ ଆଧାରିତ ହୋଇଛି । ମାନବ ଜାତିର ଐତିହ୍ୟ, ତା'ର ରୁଚି-ନୀତି-ଚଳଣି ଚିହ୍ନିବାକୁ ଲୋକବିଦ୍ୟା ଅଧ୍ୟୟନର ମାଧ୍ୟମ ହୋଇଛି । ଫଳରେ ଉପନିବେଶବାଦୀ ଆବଶ୍ୟକତାରୁ ଜନ୍ମ ଏହି ବର୍ଗର ଆଦିମ, ଅସଭ୍ୟ ମଣିଷମାନଙ୍କର ବିଚାରଧାରା କ୍ରମେ ମାନବବିଦ୍ୟାର ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ଅଙ୍ଗର ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇଛି । ଲୋକବିଦ୍ୟା କେବଳ ସୌଖିନ ଗବେଷଣାର ଆଧାର ନ ହୋଇ ଜୀବନର ଆବଶ୍ୟକତା ପରିପୂର୍ତ୍ତି ନିମିତ୍ତ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଷୟ-ଶୃଙ୍ଖଳା ହୋଇଛି | ଏଥର ଆଉ କେବଳ ଶିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷିତମାନେ ନୁହନ୍ତି, ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଲୋକେ ବାହାରିଛନ୍ତି, ଆପଣା ବିଦ୍ୟାର ଗବେଷଣା କରିବାକୁ ।"(ପଣ୍ଡା:୨୦୨୩:୧୧୮)

ଉପରୋକ୍ତ ଉକ୍ତିର ଅବତାରଣା ପରେ ଲୋକବିଦ୍ୟା ଚର୍ଚ୍ଚା ସମ୍ପର୍କରେ ଅଧିକ କହିବାର ଆବଶ୍ୟକ ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ। ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକବିଦ୍ୟା ବା ଲୋକକଳାର ଗୌରବମୟ ଐତିହ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା ସ୍ଥାନ ସର୍ବଥା ଅନନ୍ୟ । ସମୃଦ୍ଧ ଓ ବୈଚିତ୍ର୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ସାଂସ୍କୃତିକ ପରମ୍ପରାଶୀଳ ଭୂମି - ଗଞ୍ଜାମ । ଯାହାର ମାଟିରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଛି ପ୍ରାୟ ୬୩ ପ୍ରକାରରୁ ଅଧିକ ଲୋକକଳା। ଯେଉଁ କଳା ମାଧ୍ୟମରେ ସେହି ଅଂଚଳର ଲୋକବିଶ୍ୱାସ, ପର୍ବପର୍ବାଣୀ, ଧାର୍ମିକ ବିବିଧତା, ସମାଜର ପ୍ରଥାସିଦ୍ଧ ପରମ୍ପରା ତଥା ଲୋକଜୀବନର ସଚଳ, ସଚିତ୍ର ଜଳଛବି ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ । ନାଚ, ଗୀତ, ବାଦ୍ୟ ବା ଲୋକବିଦ୍ୟାର ଯେକୌଣସି ବିଭାଗ ହେଉନା କାହିଁକି ତା'ର ସମୀକ୍ଷଣ ବା ମୂଲ୍ୟାୟନ ଏକ ସାଧାରଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନୁହେଁ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ କଳାକାର ସହ ଏକାକାର ହେବାକୁ ହୁଏ। ମାଟିର ସରଳ ବିଶ୍ୱାସୀ ଲୋକଙ୍କ ସହ ମିଶି ମାଟି ହେବାକୁ ହୁଏ । ପୁଣି ଆବଶ୍ୟକ ସହୃଦୟତାବୋଧ ଓ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ। ସର୍ବୋପରି ସାଧାରଣ ପାଠକକୁ ମଧ୍ୟ ପାଠକୀୟ ଯୋଗ୍ୟତା ଓ ବିଷୟ ସମ୍ପର୍କରେ ସାଧାରଣ ଅବବୋଧର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛ ; ଅନ୍ୟଥା ପଠନ, ମନନ, ସମୀକ୍ଷଣ ଅସାର ପ୍ରତିତ ହୁଏ।

୧୯୫୮ ମସିହା ଘୁମୁସରର ନିମିନାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଡକ୍ଟର ବାୟାମନୁ ଚର୍ଚ୍ଚି। ନିଜ ଅଞ୍ଚଳ ଓ ସଂସ୍କୃତିକୁ ପ୍ରାଣଭରି ଭଲ ପାଉଥିବା ତଥା ମାଟିମନସ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱଧାରୀ ଜଣେ ସାହିତ୍ୟ ସାଧକ। କବିତାରୁ ସାହିତ୍ୟ ଜୀବନ ଆରମ୍ଭ କରି ନାଟକ, ଗଳ୍ପ, ସମାଲୋଚନା ଓ ସମ୍ପାଦନା ଭଳି ସହିତ୍ୟକର୍ମ କରୁଥିବା ଶିଳ୍ପୀ,୧୯୮୭ ମସିହାରୁ ଲୋକନାଟ୍ୟ ଗବେଷଣାରେ ନିଜକୁ ସମର୍ପିତ କରିଥିବା ସାଧକ ରୂପେ; ଆପଣା ସ୍ୱୀକାରୋକ୍ତିରେ କୁହନ୍ତି - " ଲୋକନାଟ୍ୟ ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମୋତେ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରିଛନ୍ତି ମୋର ପରମ ପୂଜ୍ୟ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶକ, ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଖ୍ୟାତ ଲୋକନାଟ୍ୟ ଗବେଷକ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ଉପେନ୍ଦ୍ର ନାୟକ ।"(ଚର୍ଚ୍ଚି:୨୦୧୨:୦୪)

୧୯୯୧ ମସିହାରେ, 'ଓଡ଼ିଆ ଲୀଳା ସାହିତ୍ୟକୁ ଗଞ୍ଜାମର ଅବଦାନ' ସଂଦର୍ଭ ନିମନ୍ତେ ବ୍ରହ୍ମପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ପିଏଚ୍. ଡି ଡିଗ୍ରୀ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ସେତିକିରେ ଗବେଷଣାର ଜିଜ୍ଞାସା ପ୍ରଶମିତ ହୋଇପାରିନାହିଁ । ତତ୍‌ପରେ 'ଆମ

ଲୋକନାଟ୍ୟ ଭାରତଲୀଳା' ଓ 'ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକନାଟ୍ୟ ପରମ୍ପରା' ଭଳି ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଲୋକସାହିତ୍ୟଧର୍ମୀ ସମାଲୋଚନା ପୁସ୍ତକ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ଅଥଚ ଅନ୍ଧାର, ଧୂସର ପାହାଚ, ଭିନ୍ନ ସ୍ୱର, ରଂଗ ପରିଧି, ସମ୍ପର୍କ, ପାହାଚ ,ସ୍ମୃତି ବିସ୍ମୃତି , ନିସଙ୍ଗ ଅପରାହ୍ନ, ମହାବାତ୍ୟା, ସୁଦାମ, ଦାସିଆ ବାଉରୀ ଆଦି ନାଟକର ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ଶ୍ରୀ ଚର୍ଚ୍ଚି; 'ଧୂସର ପାହାଚ' ନାଟକ ନିମନ୍ତେ ରାଜ୍ୟସ୍ତରୀୟ ନାଟ୍ୟ ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ସମ୍ମାନିତ ମଧ୍ୟ । ଏହାଛଡ଼ା ତୃପ୍ତି ଗଳ୍ପ ସଂକଳନ, ସଂସ୍କୃତି ଓ ଐତିହ୍ୟ, ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ: ସ୍ରଷ୍ଟା ସୃଷ୍ଟି ଓ ବିଚାର ଭଳି ସମାଲୋଚନା ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚୟିତା ଭାବେ ମଧ୍ୟ ପରିଚିତି ପ୍ରାପ୍ତ । ଓଡ଼ିଶା ଓ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରର ବିଭିନ୍ନ ପତ୍ର ପତ୍ରିକାରେ ଲେଖକଙ୍କର ଅନେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶିତ। ସର୍ବୋପରି ଲୋକସାହିତ୍ୟର ଗବେଷକ ତଥା ଲୋକନାଟ୍ୟପ୍ରେମୀ ସମାଲୋଚକ ଭାବରେ ସେ ବେଶ୍ ଜଣାଶୁଣା। ଶ୍ରୀଚର୍ଚ୍ଚିଙ୍କ 'ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକନାଟ୍ୟ ପରମ୍ପରା' ପୁସ୍ତକଟି ୨୨୪ ପୃଷ୍ଠା ବିଶିଷ୍ଟ; ଅଥଚ ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକକଳା ତଥା ଲୋକନାଟ ସଂପର୍କିତ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଦଲିଲ୍ । ଯାହାକୁ ଲେଖକ ସମର୍ପିତ କରିଛନ୍ତି ତାଙ୍କର ପୂଜ୍ୟ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶକ ତଥା ଓଡ଼ିଶାର ବରେଣ୍ୟ ଲୋକନାଟ୍ୟ ଗବେଷକ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ଡ଼. ଉପେନ୍ଦ୍ର ନାୟକଙ୍କୁ । ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ଚାରୋଟି ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାୟ ସହିତ, ଉପସଂହାର, ପରିଶିଷ୍ଟ, ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ ଓ ଫଟୋଚିତ୍ର ସ୍ଥାନ ପାଇଛି।

ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଲୋକନାଟ ପରମ୍ପରା, ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକନାଟ ଓ ଲୀଳାନାଟ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ସବିଶେଷ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ନାଟ୍ୟତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍‌ମାନଙ୍କ ମତକୁ ନେଇ ସମାଲୋଚକ ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି ଯେ - "ବିଶ୍ୱରେ ନାଟ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିର ଆଦ୍ୟ ସ୍ଥଳୀ ହେଉଛି ଆମ ଭାରତ।" ବିଶ୍ୱରୁ ଭାରତ ଓ ଭାରତରୁ ଓଡ଼ିଶା ଲୋକନାଟ୍ୟ ପରମ୍ପରାର ଯୋଗସୂତ୍ର ସ୍ଥାପନପୂର୍ବକ ଲେଖକ, ଲୋକସାହିତ୍ୟର ବିଶିଷ୍ଟ ଓ ବଳିଷ୍ଠ ବିଭବ ଲୀଳାନାଟ୍ୟର ଉନ୍ମେଷ ସମ୍ପର୍କରେ ସମ୍ୟକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି, ଗଞ୍ଜାମ ଲୋକନାଟ ବିଭବ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋକପାତ କରିଛନ୍ତି । ଏପରିକି ଅଧ୍ୟାୟ ଶେଷରେ ସେ ପାଠକକୁ ଆହ୍ୱାନ କରିଛନ୍ତି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟାୟକୁ ପଢ଼ିବାକୁ ଓ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମମାଟିର ଲୋକକଳାର ଐତିହ୍ୟକୁ ଜାଣିବାକୁ ।

'ଗଞ୍ଜାମର ଲୀଳାନାଟ୍ୟ' ଶୀର୍ଷକଟି ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟର। ଯେଉଁଥିରେ ରାମଲୀଳା, କୃଷ୍ଣ ଲୀଳା, ରାସଲୀଳା, ଗୋପଲୀଳା, ରାଧାପ୍ରେମ ଲୀଳା, ଭାରତ ଲୀଳା ଆଦି ଲୀଳା ସଂପର୍କିତ ବିଶଦ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି। ବିଭିନ୍ନ ଲୀଳାର ଉତ୍ପତ୍ତି, ସ୍ୱରୂପ, ରଚନା କାଳ, ଭାଷା ଶୈଳୀ, ବିବର୍ଦ୍ଧିତ ରୂପରେଖ ସହିତ ବିଭିନ୍ନ ଲୀଳାକାର, ଗାୟକ ଓ କଳାକାରଙ୍କ ପରିଚିତି ଏବଂ ରସଚର୍ଯ୍ୟାଦି ବିଷୟ ସହ ଉକ୍ତ ଲୀଳାର ସାମାଜିକ ଆବେଦନ ଆଦି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟରେ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ତଥ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଭାରତ ଲୀଳା ସମ୍ପର୍କରେ ଲେଖକଙ୍କର ମତ ଏଠାରେ ଉପସ୍ଥାପନା କରିବା ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ମନେ ହୁଏ- "ସର୍ବୋପରି ଭାରତଲୀଳା ହେଉଛି ଗଞ୍ଜାମ ନାଟ୍ୟକଳାର ସୂଚୀପତ୍ର। ଏହି ଲୀଳା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କଲେ ଗଞ୍ଜାମରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରର ଲୋକନାଟକର ପରିଚିତି ମିଳିଥାଏ। ପ୍ରଚଳିତ ଦଣ୍ଡନାଟ, ଚଡେୟା ନାଚ, ପ୍ରହ୍ଲାଦ ନାଟକ, ଘୁଡିକି, ପାଲା, ରାମଲୀଳା, କୃଷ୍ଣଲୀଳା ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ଲୋକନାଟକର ଶୈଳୀ, ସ୍ୱର ଓ ଅଭିନୟ ଦୁଆରୀ ଚରିତ୍ରଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଥାଏ। ଅର୍ଥାତ୍ ଦୁଆରୀ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଲୋକନାଟ୍ୟର ଶୈଳୀ ଓ ସ୍ୱରର ଅନୁକରଣରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଦଶନାମ ଅଭିନୟ ମାଧ୍ୟମରେ ପରିବେଷଣ କରିଥାଏ । ବିଦଗ୍ଧତା ଓ ଲୋକଧର୍ମିତାର ଯୁଗପତ୍ ବିଳାସ ଭାରତଲୀଳାର ଅନ୍ୟତମ ବିଶେଷତ୍ୱ।"(ଚର୍ଚ୍ଚି : ୨୦୧୨: ୮୪)

ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟଟି 'ଗଞ୍ଜାମର ନାଟକ ଓ ନାଟ' ଶୀର୍ଷକରେ ନାମିତ । ପ୍ରହ୍ଲାଦ ନାଟକ, ରାମ ନାଟକ, ଅର୍ଜୁନ ନାଟକ, ଧ୍ରୁବ ନାଟକ, କଂସବଧ ନାଟକ, ମହୀରାବଣ ନାଟକ, କୀଚକବଧ ନାଟକ, ଜଳନ୍ଧରବଧ ନାଟକ,ଚନ୍ଦ୍ରଧ୍ୱଜ ନାଟକ, ଲକ୍ଷ୍ମୀପୁରାଣ ନାଟକ,ଦାସ କାଠିଆ, ସଖୀ ନାଟ,କଣ୍ଢେଇ ନାଟ,ଦଣ୍ଡ ନାଟ, ଓଷାକୋଠି, ଭୂତକେଳି, ଜାନୁଘଣ୍ଟ, ଧୋବା ନାଟ, ହରିକଥା, ଗଳ୍ପସାଗର, ଘୁଡୁକି ନାଟ, ଗୋଲା ନାଟ ଆଦି ନାଟକର ଉନ୍ମେଷ ଓ ବିକାଶ, ବିଷୟବସ୍ତୁ ପରିବେଷଣ ସମୟ, ଶୈଳୀ, ନାଟ୍ୟଗୁରୁମାନଙ୍କ ପରିଚୟ ଭଳି ତଥ୍ୟଭିତ୍ତିକ ଆଲୋଚନା ଭବିଷ୍ୟତର ଲୋକବିଦ୍ୟା ଗବେଷକମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ଗବେଷଣା ନିମନ୍ତେ ସହାୟ ହେବ । ସର୍ବପ୍ରାଚୀନ ଦଣ୍ଡନାଟ ଓ ପ୍ରହ୍ଲାଦ ନାଟକ ସଂମ୍ପର୍କରେ ତଥ୍ୟଭିତ୍ତିକ ଚର୍ଚ୍ଚା ଏହି ଅଧ୍ୟାୟକୁ ଆହୁରି ରୋଚକ କରିଛି । ସେହିପରି, ପ୍ରାୟ ବିଲୁପ୍ତ 'ଲକ୍ଷ୍ମୀପୁରାଣ ନାଟ' ସମ୍ପର୍କରେ Ganjam District Gazetters ରୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ସେ କହିଛନ୍ତି – 'ଲକ୍ଷ୍ମୀପୁରାଣ ନାଟକ' ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଲୀଳାମୃତର ଏକ ସଫଳ ରୂପାୟିତ ନାଟ୍ୟକଳା। ଏହା ମଧ୍ୟ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ର ମଲିକଙ୍କ ରଚନା । ଏହା ଗଂଜାମର ଠୁରୁବୁରେଇ, କଣଭାଗ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନରେ ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା। ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ଦୁଇଟି ମଂଚ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିଲା । ମା' ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ପ୍ରଭୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପାଇଁ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୁରାଣର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଓ ଚରିତ୍ରକୁ ଆଧାରିତ କରି ଏହା ରଚିତ ।" (ଚର୍ଚ୍ଚି : ୨୦୧୨: ୧୦୮)

'ଗଞ୍ଜାମର ନାଚ ଓ ନୃତ୍ୟ' ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟର ଶୀର୍ଷକ ଅଟେ । ପାଇକ ନାଚ, ରଣପା ନାଚ, ଚଢ଼େୟା ନାଚ, ବାଘ ନାଚ, କେଳା ନାଚ, ଡୁବୁଡୁବା ନାଚ, ମୁଣ୍ଡପୋତା ନାଚ, ବେଙ୍ଗୁଲୀ ନାଚ, ମାଙ୍କଡ଼ ନାଚ, କାଠି ନାଚ, କଳାଘୋଡ଼ା ନାଚ, ରାଜାରାଣୀ ନାଚ, ମାହାରୀ ନୃତ୍ୟ, କିଳିକିଳା ନୃତ୍ୟ, ଘଣ୍ଟ ନୃତ୍ୟ, ଯୋଡ଼ି ଶଙ୍ଖ ନୃତ୍ୟ ଆଦି ସମ୍ପର୍କରେ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ଉପରୋକ୍ତ ନାଟକର ଜନ୍ମ-ଜାତକ ଓ ତାକୁ ନେଇ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିବା କିମ୍ବଦନ୍ତୀ, କଳାକାରଙ୍କ ବେଶ ପରିପାଟୀ, ମଂଚ, ବ୍ୟବହୃତ ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର, ପରିବେଷଣର ଶୈଳୀ ଓ ନାଟ୍ୟଦଳ ଭଳି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ସମ୍ପର୍କରେ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ସହ ସବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ଅନ୍ତର୍ଜାତୀୟସ୍ତରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିଥିବା 'ରଣପା ନାଚ'ର ନାମକରଣ ସହ ତା'ର କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଏବଂ ଏହି ନୃତ୍ୟ ପରିକଳ୍ପନାର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ସମ୍ପର୍କରେ ଗବେଷକ ଅନେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ରଣପା ନାଚର ଗୁରୁ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ଭଗବାନ ସାହୁଙ୍କ 'A brief sketch on Ranapa dance' ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଆଧାରରେ ଲେଖକ କୁହନ୍ତି ଯେ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗାଈ ଚରାଇବା ସମୟରେ, ତାଙ୍କ ଗୋପାଳ ଭାଇମାନଙ୍କ ସହ ମିଶି , ମନୋରଞ୍ଜନ ନିମନ୍ତେ ଏହି ନୃତ୍ୟ ପରିବେଷଣ କରୁଥିଲେ ।ଏବଂ ସେହି ସମୟରୁ ଏହି ନୃତ୍ୟର ଉତ୍ପତ୍ତି। ବାସ୍ତବରେ ଲୋକକଳାର ଚିତ୍ରିତ-ବର୍ଣ୍ଣବିଭାର ଏକ ଲିଖିତ ସୂଚୀପତ୍ର ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ମାଧ୍ୟମରେ ଲେଖକ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି।

ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୁସ୍ତକର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଏବଂ ସାରଗର୍ଭକୁ ଅଳପ କେଇ ପୃଷ୍ଠାରେ ଉପସଂହାର ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ଲେଖକ ସଫଳ । ସେ ଗଞ୍ଜାମର ସମଗ୍ର ଲୋକନାଟକକୁ ତିନୋଟି ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି, ଯଥା - ଲୀଳାନାଟ୍ୟ, ନାଟକ ଓ ନାଟ, ନାଚ ଓ ନୃତ୍ୟ। ମାତ୍ର ଏହି ବିଭାଗୀକରଣର ଆଧାର ଦର୍ଶାଇ ନାହାନ୍ତି । ସେହିପରି ପୁସ୍ତକର ଅଧ୍ୟାୟଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ନାଚ ବା ନୃତ୍ୟ, ନାଟ ବା ନାଟକ ପରସ୍ପର ପରିପୂରକ ନା ପରସ୍ପରଠୁ ଭିନ୍ନ, ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଆଲୋଚନାର ଅଭାବ ଅନୁଭବ ହୋଇଥାଏ। ଏସବୁ ବ୍ୟତୀତ ଲେଖକ ନଅ ଗୋଟି ସମ୍ଭାବ୍ୟ କାରଣ ଦେଇ

ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି ଯେ , ଗଞ୍ଜାମ ଲୋକନାଟ୍ୟର ସମୃଦ୍ଧ ଐତିହ୍ୟ ତଥା ବିକଶିତ ପରମ୍ପରାର ପୃଷ୍ଠଭୂମି କେତେ ବଳିଷ୍ଠ ଓ ବିଶାଳ। ଉପସଂହାରର ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗରେ ଲେଖକ ଅବକ୍ଷୟନ୍ମୁଖୀ ଲୋକକଳାକୁ ସମ୍ପ୍ରତି ବଞ୍ଚାଇବାର କେତୋଟି ଉପାୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଯାହାକୁ ପାଥେୟ କରି ଏହି ଅମୂଲ୍ୟ ଲୋକସାହିତ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତିକୁ ପୁନଃ ସଂରକ୍ଷିତ କରାଯାଇ ପାରିବ । ଏବଂ ଏହାକୁ ବଞ୍ଚାଇବା ଯେ ଆମର ଜାତୀୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ;ଏହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରତି ଯତ୍ନଶୀଳ ଓ ସଚେତନ ହେବା ଏକାନ୍ତ ବିଧେୟ ।

ଏହି ପୁସ୍ତକର ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଭାଗ ହେଉଛି, ଏହାର ପରିଶିଷ୍ଟ। ଯେଉଁଥିରେ ଲେଖକ ଦୁଇଶହରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ନାଟ୍ୟଗୁରୁ ବା କଳାକାରଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରି ତାହାର ଏକ ସୂଚୀ ପ୍ରଦାନପୂର୍ବକ ସେମାନଙ୍କ ଠିକଣା ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି। ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପାଦେୟ ମନେ ହୁଏ, ଯେଉଁଥିରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଲୀଳା-ଚରିତର ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ଓ ପାଣ୍ଡୁଲିପିର ସୂଚନା ରହିଛି । ଯାହାକୁ ସମ୍ପାଦନା କରାଯାଇ ସେହି ଲୀଳା ସମ୍ପର୍କରେ ଅଧିକ ଗବେଷଣା କରାଯାଇପାରିବାର ସମ୍ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି କରୁଛି। ଶେଷରେ ବିଭିନ୍ନ ଲୀଳାର ଦୃଶ୍ୟ ଓ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କ ବେଶଭୂଷାର ଫଟୋଚିତ୍ର ଲେଖକଙ୍କର କ୍ଷେତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନର ପାଟବତାକୁ ଦର୍ଶାଏ। ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକସଂସ୍କୃତି ଓ କଳାର କଥା ଆସିଲେ ଗଞ୍ଜାମର ସ୍ଥାନ ବାରି ହୋଇପଡେ । ପରିମାଣାତ୍ମକ ଓ ଗୁଣାତ୍ମକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଆଧାରରେ ଗଞ୍ଜାମ ଲୋକନାଟକର ପେଣ୍ଠସ୍ଥଳୀ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବନାହିଁ। ଶ୍ରୀ ଚର୍ଚ୍ଚିଙ୍କ ଭାଷାରେ - " ଗଂଜାମ: ଓଡ଼ିଆ ଲୋକନାଟକର ଗୃହ ।" ଗଂଜାମରେ(ମାଡ୍ରାସ ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି ସମୟର) ଏମିତି ଗୋଟିଏ ଗାଁ ନଥିଲା , ଯେଉଁଠି ଆଖଡ଼ାଘର ବା ନାଟଘର ନଥିଲା, ଯେଉଁଠି ନଥିଲା ଲୀଳା ବା ଲୋକନାଟକର ପଦଚିହ୍ନ। ସରଳ , ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସୀ ଗଂଜାମର ଜନତା । ଗାଁ ଗାଁରେ ବିଭିନ୍ନ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ମନ୍ଦିର। ଏବଂ ସେହି ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ପରିବେଷିତ ହେଉଥିଲା ବିଭିନ୍ନ ନାଟକ । ଜନତା ପଲ୍ଲୀପ୍ରାଣତାର ଉପଭୋଗ କରନ୍ତି । ଆନନ୍ଦ ପାଆନ୍ତି। ଶିକ୍ଷା ପାଆନ୍ତି। ଧର୍ମ ପାଳନ୍ତି। ମାତ୍ର ସେଇ ଗହଳ ଚହଳରେ ଆଜି ଭଙ୍ଗା। ଯାହା ଶ୍ରୀ ଚର୍ଚ୍ଚିଙ୍କୁ ଆନ୍ଦୋଳିତ କରିଛି। ଏବଂ ସେହି ଅମୂଲ୍ୟ ପାରମ୍ପରିକ କଳାକୁ ସାଇତି ରଖିବାର ଚେଷ୍ଟାରେ ସେ ହୋଇଛନ୍ତି ଚଳଚଞ୍ଚଳ। ଯାହାର ଫଳଶ୍ରୁତି ଏହି ପୁସ୍ତକ ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ-

୧) ଚର୍ଚ୍ଚି,ବାୟାମନୁ, ୨୦୧୨, ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକନାଟ୍ୟ ପରମ୍ପରା, ତୃପ୍ତି, ଭୁବନେଶ୍ୱର ।

୨) ପଣ୍ଡା,ପ୍ରଦୀପ୍ତ କୁମାର, ୨୦୨୩, ଲୋକବିଦ୍ୟା ଗବେଷଣାର ଭବ୍ୟ ଦିଗନ୍ତ, ଏଷଣା:୮୬, ଜୁନ୍,୨୦୨୩ ।

■ ■ ■